

**O‘ZBEK FOLKLOR SAN’ATI AN’ANALARI AJDODLARIMIZNING BEBAHO
MEROSI**

Sunnatillayev Kamoliddin Namatillo o‘g‘li.

O‘zdsmi Folklor va etnografiya kafedrasini o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek folklor san’ati an’analari ajdodlarimizning bebaho merosi xususida fikr-mulohazalar bildirib o‘tilgan. Shuningdek, maqolada o‘zbek folklor san’ati an’analari, qadriyatlar va milliy urf-odatlarining shakllanish bosqichlari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek folklori, milliy qadriyat, an’analar, ma’naviy boylik, urf-odat, milliylik

Аннотация: В данной статье высказываются мнения о драгоценном наследии узбекских народно-художественных традиций наших предков. В статье также представлена информация об этапах формирования традиций, ценностей и национальных обычаев узбекского народного творчества.

Ключевые слова: Узбекский фольклор, национальная ценность, традиции, духовное богатство, традиция, национальность

Abstract: In this article, opinions are expressed about the precious heritage of Uzbek folk art traditions of our ancestors. The article also provides information about the stages of formation of Uzbek folk art traditions, values and national customs.

Key words: Uzbek folklore, national value, traditions, spiritual wealth, tradition, nationality

Mavsumiy marosimlar yil mavsumlarining almashinuvi avvali va oxiri, ma’lum bir xo‘jalik turlarining boshlanib yakun topishi, ob-havo bilan bog‘liq mavsumiy marosimlarni o‘z ichiga oladi. Mavsumiy marosimlarning aniq vaqti, belgilangan o‘tish muddatlari mavjud va ular bir oila yoki jamoaga tegishli bo‘lmay butun xalq ommasiga tegishlidir. «Mavsum» deganda, asosan, yil fasllari nazarda tutiladi.

Binobarin, mavsum qo‘shiqdari qish, bahor, yoz, kuz fasllari bilan bog‘liq bo‘ladi. Marosim esa diniy yoki an’anaviy urf-odatlar munosabati bilan o‘tkaziladigan tadbir, yig‘in demakdir. U bayram umumxalq shodiyonasi, tantana kun ma’nosini ifodalaydi. Ma’lum bo‘ladiki, «marosim» tushunchasi «bayram» so‘zi ifodalagan ma’nodan kengligi bilan farq qiladi ekan. Chunki marosim bir shaxs hayotidagi muhim voqea bilan bog‘lanishi mumkin. Bu tadbir oila chegarasi bilan cheklanadi. Bayramda esa umumxalq ishtiroki bo‘lishi lozim. To‘g‘ri, biz ko‘pincha «bayram marosimi» birikmasini qo‘llashimiz mumkin, ammo bu holatda gap oilaviy marosim haqida emasligi ta’kidlanadi.[1]

Dunyoda bironta xalq yo‘qki, turli munosabatlar bilan ommaviy bayramlarni nishonlamasin. Bayramlar butun xalq tayyorgarligi bilan o‘tkaziladi.

Katta shodiyonalar rejalashtiriladi. Maxsus taomlar pishiriladi, bayram liboslari tikiladi, o‘yin-kulgilar, sayillar, tomoshalar, musobaqalar uyushtiriladi. Shuning uchun milliy bayramlar tizimida xalq tarixi, milliy xususiyatlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Bu tasavvurlarni oilaviy, muayyan hudud aholisi o‘rtasidagi marosimlar, qolaversa, milliy urf-odatlar to‘ldiradi, mukammallashtiradi.[2]

Oilaviy marosimlar esa aksincha bir oila va oila a‘zolari hayotidagi barcha mavsumlar o‘zgarishlarni o‘z ichiga qamraydi. Oilaviy marosimlar mazmuni tug‘ilish, to‘y va motam marosimlaridan iborat va bu marosimlarda ijro etiluvchi folklor namunalari oilaviy marosimlar tarkibiy qismini tashkil etadi. 2.

Mavsumiy marosimlar. O‘zbek mavsumiy marosim folklori o‘z ichiga quyidagi janrlarni qamrab oladi: 1) yil fasllari bilan bog‘liq marosim folklori janrlari: a) Qishki marosimlar folklori janrlari: «Sherda», «Qor xat». Xalqimizning qadimiy an‘anasiga ko‘ra, yil bo‘yi mehnat qilib, kuzda dala ishlarini nihoyasiga yetkazgan dehqon va bog‘bonlar, shuningdek, o‘z suruvini qishlovga qaytarib kelgan chorvadorlar qishi bilan turli-tuman marosimlar orqali vaqtning ko‘ngilli o‘tishini ta‘minlaganlar.[3] Yoshi teng bo‘lgan kishilar, ya‘ni hamteng, jo‘ra, do‘styorlar «teng-tengi» bilan yig‘ilishib, «Gap-gashtak», «Dangana», «To‘kma», «Sherda», «Harfona» («Xalpana»), «O‘tirishma», «Ziyofat», «Tashkil», «Gurung» kabi turli xil marosimlarni tashkil etishgan. Ana shu xildagi o‘tirishlar xalq orasida keng ommalashgan bo‘lib, odatda, o‘ziga xos marosim tarzida o‘tkazilgan.

Qish fasli bilan bog‘liq mavsumiy marosim folklorining o‘ziga xos qo‘shiqlar silsilasini jonli ijro holatida XX asrning 80-yillariga qadar saqlab kelgan qadimiy janrlaridan biri «Sherda» deb atalgan.[4]

Xalqimiz orasida «Sherda» atamasining bir necha xil talqinlari bor. Samarqand viloyati cho‘ponlari shevasida «Sherda» so‘zi «pishirilgan bir butun mol go‘shini teng bo‘laklarga bo‘lib olish» degan ma‘noda qo‘llaniladi. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi Eski Qamay qishlog‘ida yashovchi Hazratqul baxshi Xudoyberdi o‘g‘lining aytishicha, «sherda deganimiz masalan, 20 kishi birlashib bir qo‘yni bozor kuni so‘yib bir yarim yoki ikki kg.dan bo‘lib olish odati. Ular yanagi haftada men, undan keyingi haftada siz deb navbat tuzib, dastlab sherda boshlaganda qanchadan go‘sh bo‘lib olingan bo‘lsa, ana shu davom etib, yigirmasi ham bittadan qo‘y so‘yib bo‘lib beradi».

«Sherda» marosimining to‘liq tavsifi 1928-yilda etnograf olim M.F. Gavrilov tomonidan Zomin va Shahrison tumanlarida istiqomat qiluvchi «qirq», «ming», «yuz», «qarapchi», «parchayuz» urug‘laridan yozib olingan. An‘anaga ko‘ra, «Sherda» marosimi ikki xil yo‘l bilan, ya‘ni o‘tirish uchun zarur bo‘ladigan masalliqni birgalikda, qo‘shilishib xarid qilish yoki «to‘kma» usulida (shuning uchun ham M.F. Gavrilov bu marosim Toshkent atrofidagi qishloqlarda «to‘kma» deb ataladi deb yozgan edi) hamda marosim ishtirokchilarining har biri galma-gal xarajat qilishi yo‘li bilan tashkil etilgan.[5] «Sherda» qish bo‘yi o‘tkazilishi ko‘zda tutilganligi sababli bu marosimda ishtirok etadigan jo‘ralar, ulfatlar yoki tengdoshlar o‘zlarining ichidan bir kishini «bek» qilib saylaganlar. Bek esa o‘ziga

yordam beradigan «o'ng otaliq» va «chap otaliq»ni tayinlagan. Ular biror sabab bilan bek «Sherda»da qatnashmay qolsa, uning vazifasini bajaruvchi o'rinbosar hisoblanishgan. Odatda qish kirishi bilan o'tkazilgan birinchi «Sherda»da «bek» saylangan. Jizzax viloyatining Forish tumanidagi Forish davlat xo'jaligining 2-bo'limida yashovchi 70 yashar Ortiqvoy Risbekovning aytishicha, bu udum «bek ko'tarish» deyilgan.[6]

Bu marosimning o'ziga xos jihati shundaki, unda isht irok etuvchi yigitlarning barchasi «Sherda»da aytiladigan an'anaviy xalq qo'shiqlarini shirali ovoz bilan ijro etishgan. Ishtirokchilardan biri tomonidan ijro etilgan to'rtlik boshqa «Jat» - forishlik cho'ponlar yanvar oyini shu nom bilan ataydilar. 1 kishi tomonidan qaytarilmagan. «Sherda» boshlangach, kosagul bo'za quyilgan kosani ulfatlardan biriga tutar ekan:

Alyor bo'lsin-ay,

Xo'jam yor bo'lsin-ay,

Xo'jam bergan bu davlatga

Dushman zor bo'lsin-ay! – deb qo'shiq aytgan. Kosani olayotgan kishi bunga javoban odatda «Ollo yor bo'lsinyey!» degan bo'lsa-da, ko'pincha javob to'rtliklari ham aytilgan:

Oyga o'xshaydir yuzing,

Cho'lponga o'xshaydi ko'zing,

Muncha ham yaxshi bo'lurmi,

El ichinda yulduzing.

Turkiston, Qarnoq, Iqon, Sayram, Qorabuloqda «Sherda» marosimida ijro etiladigan an'anaviy xalq qo'shiqlari «Haqqonalar», «Ko'nalar», «Bo'zagarlar qo'shig'i» deb atalgan. Bu joylarda urf bo'lgan an'anaga ko'ra, bekning amri bilan bo'za to'la kosani olgan kishi childirma jo'rligida «Haqqona» qo'shig'ining ikki to'rtligini ijro etishi, binobarin, birinchi to'rtlik qaysi so'z bilan boshlangan bo'lsa, ikkinchi to'rtlikni ham aynan o'sha so'z bilan boshlash qoidasiga rioya qilishi lozim bo'lgan. «Sherda» marosimining qadimiy an'analari o'tgan asr o'rtalariga qadar yashab kelgan bo'lsada, xalqimiz turmush tarzi va qadriyatlarining izchil rivoji davomida saqlanib qolmadi. Ammo bu marosimda ijro etilgan xalq qo'shiqlari keksa avlod xotirasida saqlangan bo'lib, folklor ekspeditsiyalari chog'ida «Haqqona», «Ko'hna» deb ataluvchi bu tafakkur durdonalarining ko'plab namunalari yozib olingan.[7]

b) Bahorgi marosimlar folklori janrlari: «Boychechak xabari» yoki «Boychechak sayli», «Qozon to'ldi», Navro'z, «Sumalak sayli», «Lola sayli», «Guli surx» sayli «Qizil gul sayli», «Shox moylar», yomg'ir yog'dirish va uni to'xtatish marosimi folklori («Sust xotin», «Chala xotin», «So'z xotin», «Chayla qozoq» va h.k.). Mamlakatimiz hududida an'anaviy tarzda o'tkazib kelingan gul sayllarining eng qadimiysi va keng tarqalgani «Boychechak sayli» yoki «Boychechak xabari» marosimi hisoblanadi. Tarixan magik xarakterdagi «Boychechak sayli» yoki «Boychechak xabari» marosimi qadimdan Navro'zoldi shodiyonalardan biri sifatida o'tkazib kelingan. Ba'zi joylarda

bolalar bir dasta boychechakni uzun xodaning uchiga bog'lab olganlar va uni ko'tarib qishloq aylanganlar.[8] Qadimda o'tgan «Boychechak» marosimida qish va ko'klamning kurashini ifodalovchi sahnalar bo'lgan. Bunda qish va yoz tomon ramziy jang qilib, aytim-qo'shiq kuylab bahslashganlar.

Boychechak chiqqanligi – qish-qirovli kunlar ortda qolib, ko'klam yaqinlashganligini anglatgan. Shuning uchun keksa va kasal odamlar bolalar olib kelgan boychechakni yuz-ko'zlariga surtib, undan yaqinlashayotgan bahor hidini tuyganlar. Sog'-omon Navro'zga yetib kelganliklariga shukrona aytib, «Omonlik, omonlik, hech ko'rmaylik yomonlik, yanagi yil shu kunlarga eson-omon yetaylik! Og'irligim yerga, yengilligim o'zimga», – deganlar. Xalqimiz tafakkurining betakror mo'jizasi – Navro'z bayrami qadim zamonlardan bizgacha yetib kelgan muhtasham qadriyatlarimizdan biridir. Tabiat va jamiyatdagi yangilanishni o'zida ajoyib tarzda mujassam etgan Navro'z sayli xalqimiz dunyoqarashi, turmush tarzi, o'ziga xos milliy an'analari va badiiy tafakkurining har bir yutug'idan kuch olib, asrlar davomida yanada to'lishib, yangilanib, barkamollashib kelgan umrboqiy shodiyonadir. Navro'z bayrami sayllari yilning eng farog'atli va saodatli davrida, ya'ni butun olam ko'klam tarovatidan yashnab ketadigan, tabiatda ham, inson ko'nglida ham yangilanish, yasharish mavsumi boshlanadigan damda bo'lib o'tadi. Odamlar qalbiga cheksiz quvonch, mehr-oqibat, ezgu umidlar baxshida etadigan yilboshi sayllari g'oyatda hayotbaxsh va ayni paytda, bundaymuhtasham qadriyatlarni ijod qilgan ulug' xalqimizning o'zi kabi umrboqiydir.

Xalqimiz orasida sumalak pishirish bilan aloqador g'oyat qiziqarli an'ana va udumlar, e'tiqod va inonchlar bo'lgan. Ana shunday qadimiy an'analardan biri sumalak pishirish bilan aloqador «Ashshadarozi» marosimidir. Amudaryo sohillariga xos bu qadimiy marosim va u bilan bog'liq o'yin Xorazm xalq teatri an'analari o'rgangan san'atshunos T.Qilichev tomonidan aniqlangan. Olim 1974-yilning 10-noyabrida To'rtko'l tumanidagi «Qirqqizobod» jamoa xo'jaligida yashovchi 70 yashar Bibi momo Qoziyevadan sumalak pishirish paytida o'ynaladigan «Ashshadarozi» nomli xalq o'yinining etnografik tavsifi va qo'shiqlarini yozib olgan.

Ma'lum

bo'lishicha, «Ashshadarozi» marosimi (Bu o'yinning etnofolkloristik tavsifi T.Qilichevning «Xorazm xalq teatri» (Toshkent, Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988, 70-75-betlar) kitobidagi ma'lumotlar asosida bayon qilindi) sumalak pishirilayotganda tashkil etilgan.[9] Buning uchun ikki yarim - uch metrlar chamasi uzunlikdagi tayoqning uchidan yarim metrlar pastrog'idan ko'ndalang qilib kichikroq bir tayoqcha bog'langan. Tepa qismida qo'l shakli hosil qilingan ana shu tayoqqa uzun bo'yli bir ayolning ko'ylagini kiygizishgan va uning uchiga bir ro'molni ham tang'ib, odam boshiga o'xshatib qo'yganlar. Uzun bo'yli yog'och qo'g'irchoqning boshiga xorazmcha duziy do'ppi kiygizib, ustidan oq ipak ro'mol tashlaganlar. Uzun ko'ylakli bu qo'g'irchoq «Ashshadarozi» deb atalgan. Ayollardan biri qo'g'irchoqqa kiygizilgan uzun

ko‘ylakning ichiga kirib olib, Ashshadarozi ko‘tarib, sumalak pishirilayotgan joyga olib borgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alaviya M. O‘zbek xalq marosim qo‘shiqlari. –Toshkent: Fan, 1974. – 222 b.
2. Jo‘rayev M. O‘zbek mavsumiy marosim folklori. Pedagogika institutlari filologiya fakulteti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Mas’ul muharrir: A.Musaqulov. – Toshkent: Fan, 2008. – 192b.
3. Jo‘rayev M. Navro‘z bayrami. O‘zbek folklorshunosligi kutubxonasi. Mas’ul muharrir: T.Mirzayev. – Toshkent: Fan, 2009, 12 b.t.
4. Ismoilov H. O‘zbek to‘ylari. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992. – 189 b.
5. Ismanova O. Farg‘ona vodiysi o‘zbek to‘y marosim folklorida yor-yor janrining ijro o‘rni // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2006. – 4–son. - B.68-71.
6. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – T.: «Mumtoz so‘z», 2010
7. Navro‘z taronalari (Navro‘z bayrami va bahori udumlar bilan bog‘liq o‘zbek xalq qo‘shiqlari). To‘plab, nashrga tayyorlovchi, so‘zboshi va izohlar muallifi: M.Jo‘rayev. – Toshkent: Kamalak, 2016.– 96 bet.
8. Navro‘z qo‘shiqlari. To‘plab, nashrga tayyorlovchilar va so‘ngso‘z mualliflari: Sh.Turdimov, Jabbor Eshonqul. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010, 7 b.t.